

GASPIRALI İSMAİL BEYİN DİLDE BİRLİK ÜLKÜSÜNDEN ORTAK İLETİŞİM TÜRKÇESİNE

PROF. DR. ŞÜKRÜ HALÛK AKALIN

Türk dünyasının büyük düşünürü, eğitimcisi Gaspıralı İsmail Bey, ilk defa dilde birlik düşüncesini, 1881 yılında çıkardığı *Tonguç*'ta ele almıştı. 1883'te yayımlamağa başladığı *Tercüman* gazetesinde de bu düşünce işlenmeye devam edilmişti. 'Dilde birlik, fikirde birlik, işte birlik' ülküsü ile yayımlanan *Tercüman* gazetesi Türk dünyasında büyük yankı uyandırmıştır. Kırım'dan Kafkasya'ya, İstanbul'dan Türkistan'a kadar çok geniş bir alanda Türk aydınları tarafından okunan bir gazete olan *Tercüman*, İstanbul Türkçesiyle yayımlanıyordu. O dönemin şartlarına ve Çarlık Rusyasının engellemelerine rağmen yayımlanan ve geniş bir etki alanına sahip olan gazetede kullanılan bu dil, Türk dünyasında ortak bir yazı dili olabileceğini gösteriyordu.

Gaspıralı İsmail Beyin döneminde bir elin parmaklarının sayısını geçemeyen Türk yazı dilleri sayısı, ne yazık ki daha sonra yaşanan siyasî gelişmelerle arttı. Özellikle Sovyetler Birliği döneminde dil dışı gelişmeler yaşandı. Kimi ağızlar yazı dilleri hâline getirildi. Böylece kimilerine göre yirmi, kimilerine göre yirmi altı Türk yazı dilleri ortaya çıktı.

Ancak 1990'lı yıllarda tarih yeniden yazılmaya başlandı. Yakın zamanda yaşadığımız siyasi gelişmeler sonucu Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla önceden birer Sovyet Cumhuriyeti olan on beş cumhuriyet, ayrı ayrı bağımsız devletler olarak dünya siyasetinde yerini aldı. Rusya Federasyonu dahil olmak üzere yeni cumhuriyetler ekonomide, bilimde, sanatta, sporda kısacası tüm alanlarda dünyaya açılmağa başladı.

Yaşanan bu gelişmeler, Türk soylu halklar için yeni fırsatlar ortaya çıkardı. 1991'e kadar tek bağımsız Türk devleti olarak Birleşmiş Milletler Teşkilâtında bulunan Türkiye Cumhuriyetinin yanında Kazakistan Cumhuriyeti, Kırgızistan Cumhuriyeti, Azerbaycan Cumhuriyeti, Özbekistan Cumhuriyeti ve Türkmenistan Cumhuriyeti, yeni devletler olarak yerlerini aldılar. Türkiye Cumhuriyeti kısa sürede bu yeni cumhuriyetleri tanıdı ve ona dostluk, kardeşlik elini uzattı. Ül-

keler arasında başlayan bu yakınlık hiç şüphesiz halklar arasında daha güçlü bir biçimde gelişti. İş adamları yeni iş imkânları yaratmak amacıyla kardeş cumhuriyetlere yatırım yapmağa başladılar. Türk yüklenicileri dünyanın pek çok yerinde olduğu gibi buralarda da inşaat işlerine giriştiler. Türkiye Cumhuriyeti, Türk soylu halklardan seçilmiş 19.000 öğrenciyi karşılıksız olarak verdiği bursla Türkiye’de devlet burslusu olarak üniversite öğrenim imkânı sağladı. Yeni cumhuriyetlerde ortak üniversiteler kuruldu, resmî veya özel okullar açıldı. Türk dünyası kültür bakanlarının, üniversite rektörlerinin, iş konseylerinin toplantıları düzenlendi. Türkiye’de Türk Dünyası kurultayları düzenlendi. Bu kurultaylara Türk halklarının bilim adamlarından, aydınlarından, iş adamlarından pek çok katılan oldu. Kısacası her alanda karşılıklı ziyaretler yapılıyor, ortak toplantılar düzenleniyordu. Dünya, yeni bir oluşumla karşı karşıyaydı, 12 milyon kilometre karelik geniş bir coğrafya parçasında yaşayan ve çeşitli lehçeleri konuşan, gelenekleri, kültürleri aynı, destanları, masalları, atasözleri, ninnileri, bilmeceleri ortak, iki yüz milyonluk bir ulus uyanıyor, birbiriyle kucaklaşıyordu.

Bu yeni oluşumda daha ilk günlerde dikkatleri çeken bir şey oldu: Türk halklarının konuştuğu dil... Türk soylu halklar aslında kökeni ortak olan çeşitli lehçeleri konuşuyorlardı. Konuşmaların bir bölümü kolayca anlaşılıyordu, biraz dikkat edince kimi seslerin düzenli olarak kimi lehçelerde değişime uğradığı görülüyordu. Bazı sözlerde anlam ayrılıkları da vardı. Fiil çekimlerinde belirli geçmiş zaman çekimi, geniş zaman çekimi, emir çekimi, şart çekimi küçük farklılıklarla da olsa hemen hemen aynı şekilde yapılıyordu ama şimdiki zaman, belirsiz geçmiş zaman, gelecek zaman, istek çekimlerinde ayrılıklar görülüyordu. Ancak, her şey bununla sınırlı değildi. Türkiye Türkçesinde Fransızca, İngilizce gibi Batı dillerinden alınma sözler kullanılırken, eski Sovyetler Birliğindeki Türk soylu halkların dilinde de Rusça alıntı sözler bulunuyordu.

Yapılan toplantılarda dil konusu, alfabe konusu hep gündemdeydi. Toplantılarda en fazla konuşulan konu Türk soylu halklar arasında yazı birliğine gidilip gidilemeyeceği, ortak bir yazı dili, iletişim dili oluşturulup oluşturulamayacağı idi. Türk soylu halklar arasında ortak bir iletişim dili oluşma şartları var mıydı? Geçmişte Türk halkları arasında ortak bir yazı dili kullanılıyor muydu? Nasıl olmuş da bugün bu kadar çok Türk lehçesi ortaya çıkmıştı? Ortak yazı dili ve iletişim dilinin önündeki engeller ve sorunlar nelerdi?

Şu anda önümüzde duran en önemli sorun Türk halkları arasındaki iletişim dilidir. Türk halkları arasında ekonomik, kültürel ve siyasî ilişkiler artmıştır. Bu ilişkilerin daha da artması, güçlenmesi Türk halkları arasında sağlıklı bir iletişimin kurulmasıyla mümkün olur. Türk halkları arasında sağlıklı bir iletişimin kurulması, Türk Cumhuriyetlerinin ve topluluklarının birbirine daha fazla yaklaşmasını sağlayacaktır. Kısacası, bu durum çok yönlü, birbiri ile iç içe geçmiş ilişkiler yumağıdır. İletişim arttıkça ekonomik ve kültürel ilişkiler artacak, artan ekonomik ve kültürel ilişkiler iletişimin güçlenmesini sağlayacaktır.

İletişim, bütün tarafların anlaşabileceği bir dille sağlanabilir. Aynı dili konuşan insanlar ana dilleriyle anlaşılır. Ana dilleri farklı olan, ana dillerinde anlaşamayan insanlar ise ancak bildikleri ortak bir yabancı dille anlaşılır. Türk soy-lu halkların lehçelerinin bir bölümü birbirine çok yakındır, Türkiye Türkçesi Azerbaycan Türkçesine, Kazak Türkçesi Kırgız Türkçesine, Özbek Türkçesi Uygur Türkçesine vb... Ancak, Türkiye Türkü ile Kazak Türkünün, Türkmen ile Altay Türkünün ilk anda anlaşması kolay olmamaktadır. On - on beş gün bir Türk ülkesinde bulunulduğu zaman anlaşma oranı hemen yükselmektedir.

Peki, iletişimin, haberleşmenin hız kazandığı dünyamızda Türk halkları hangi dilde haberleşecektir? İletişimde ya herkes kendi lehçesini kullanacak, ya da her iki tarafın da bildiği ortak bir yabancı dil konuşulacaktır. Türk halkları ana dillerinin yanı sıra çeşitli yabancı dilleri bilmekte, bazı ülkelerde bu yabancı diller öğretim dili olarak kullanılmaktadır. Hatta Türk halklarının azınlıkta olduğu ülkelerde öğretim, ülkenin resmî dilinde yapılmakta, bu ülkelerde Türk halkları ana dilleriyle öğrenim görememektedir.

Türkiye Türklerinin yabancı dili çoğunlukla İngilizcedir. Almanca ve Fransızca ise yabancı dil olarak daha az oranda kullanılmaktadır. Eski Sovyetler Birliğindeki Türk halklarının yabancı dili Rusçadır. İran'daki yirmi milyonu aşkın Azerbaycanlı ise yabancı dil olarak Farsçayı bilmektedir. Irak Türkmenlerinin ve Suriye Bayır Bucak Türklerinin yabancı dili Arapçadır. Yunanistan'daki Türklerin yabancı dili Yunanca, Bulgaristan'daki Türklerin yabancı dili Bulgarca, Romanya'daki Tatar ve Oğuz Türklerinin yabancı dili Romence, Makedonya'daki Türklerin yabancı dili Makedonca ve Sırpça, Kosova'daki Türklerin yabancı dili ise Sırpçadır. Bu geniş Türk dünyasında farklı lehçeleri konuşan Türk halklarının birbirleriyle hangi dilde iletişim kuracağı üzerinde durulması gereken bir konudur.

Bir Kazak Türkü ile bir Makedonyalı Türkün konuşması sırasında hiçbiri karşısındakinin lehçesini anlayamayacaktır. Kazak Türkünün yabancı dili Rusça, Makedonyalı Türkün yabancı dili Makedoncadır. Yabancı dillerde de anlaşamadıklarına göre bu iki kişi hangi dilde anlaşacaktır? Birinin Rusçayı ya da diğerinin Makedoncayı öğrenmesi mi gerekmektedir? Yoksa bütün Türk soylu halkların birbirleriyle anlaşabileceği bir iletişim dili mi olmalıdır?

Çağımızda iletişim araçlarının gelişmesi ve hız kazanması bütün dünya uluslarını birbirine yaklaştırmıştır. Bilginin ve iletişimin iç içe olduğu yeni bir kavram insanlığın geleceğine yön vermektedir. Bu kavram Türkçede bilişim (İng. *Informatics*)'dir. Bilginin ve haberleşmenin müthiş bir hızla gidip geldiği sistem ise internettir. Dünya milletleri arasındaki uzak mesafeleri ortadan kaldıran internet, Türk halklarını birbirine yaklaştıracaktır. İnterneti sadece elmek (e-mail) ve ağ sayfaları (web pages) olarak düşünmek doğru değildir. Sanal yayıncılık (virtual publishing), konferans sistemleri, haberleşme hatları, tartışma hatları, internet üzerinden canlı radyo ve televizyon yayını gibi pek çok iletişim yolunu da düşünmek gerekir. Şu anda internette insanlar çoğunlukla İngilizce olmak üzere Almanca, Fransızca, İtalyanca, Türkçe, Rusça gibi çeşitli dillerle haberleşmektedir. Aynı ulustan olan insanlar kendi dilleriyle haberleşmesini sürdürürken, farklı uluslardan olan insanlar iletişimlerini çoğunlukla İngilizce yapmaktadır.

Türk lehçelerinin bu durumuna dünyada başka örnek var mıdır ? Evet, benzer durum Arapça için geçerlidir. Arapça da Türkçe gibi çok geniş bir alanda farklı ülkelerde farklı lehçeler olarak konuşulmaktadır. Ancak, Arap yazısının bütün Arap ülkelerinde kullanılması ve bunun aynı zamanda din dili olması sebebiyle bütün Araplar arasında ortak bir iletişim dili, hatta ortak bir yazı dili vardır. Mısır'da yayımlanan *El-Hayat* gazetesi bütün Arap ülkelerinde okunmakta ve anlaşılmaktadır. Lehçeler arası söyleyiş farklılıkları bulunmakla birlikte bunlar yazının özelliği sebebiyle de yazı diline yansımamaktadır. Yazıdaki bazı sözleri Mısır'daki Arap başka türlü, Tunus'taki Arap başka türlü, Irak'taki Arap başka türlü, Suriye'deki Arap başka türlü seslendirmektedir. Meselâ Arap yazısında (جمال) şeklinde yazılan ve bizim Cemal olarak kullandığımız sözü Mısırlı Arap Gemal, Tunuslu Arap Jemal, Suriyeli Arap Cemal şeklinde okur. Bu durum sadece bu sözde değil diğer sözlerde de geçerlidir.

Benzer bir durum Türk halkları için geçerli olabilir mi ? Türk soylu halklar hangi dilde iletişimlerini sağlayabilir? Ortak bir iletişim dili olabilir mi? Bu iletişim dili nasıl oluşturulabilir? Bu soruların cevabını verebilmek için Türkçenin tarihî gelişmesini bilmek, geçmişte yaşananları değerlendirmek ve bunlardan yararlanarak bir görüş oluşturmak mümkündür.

Bilindiği gibi Türk yazı dilinin ilk edebî metinleri VIII. yüzyılda dikilmiş olan Orhon Abideleridir. Orhon abidelerinin yazılışından önce dikilmiş bazı abideler de bulunmaktadır, ancak bunların büyük bir bölümü birkaç satırdan oluşan ve edebî metin hüviyetinde olmayan Abidelerdir. Orhon Abideleri, Runik Türk yazısı, Kök Türk yazısı denilen bir yazı sistemi ile yazılmıştır. Kullanılan dil ise Kök Türkçe olarak adlandırılır. Bu yazı dili Kök Türk devletinin resmi yazı dilidir. Orhon Abidelerinde Kök Türklerin yanı sıra çeşitli Türk halklarının ve akrabalarına toplulukların adları da geçmektedir. Oğuzlar, Uygurlar, Kırgızlar, Tatarlar (Moğollar), Üç Kurikanlar ve benzerleri, Kök Türk devletinin yönetimi altında bulunan halklar olarak tanımlanmaktadır. Kök Türk devletinde bu adlarla anılan Türk halklarının kendi konuşma dillerini kullandığını tahmin ediyoruz. Çünkü, bir halkı diğerlerinden ayıran en önemli unsur dilidir. Muhtemelen Oğuzlar, Kırgızlar, Uygurlar ve diğer Türk soylu halklar Kök Türklerden farklı bir ağızla konuşmaktaydılar. Bu halkların konuşma dillerinin özellikleri konusunda fazla bir bilgimiz yoktur. Bu dönemde gerek Oğuzlardan, gerek Uygurlardan, gerek Kırgızlardan kalma abideler bulunmaktadır. Bu abideler de Kök Türk yazısıyla ve Kök Türkçe ile yazılmıştır. Şu hâlde Kök Türk devletinde çeşitli Türk halkları bulunuyordu ve bu halklar konuşma dili olarak kendi ağızlarını, yazı dili olarak da Kök Türkçeyi ve Kök Türk yazısını kullanıyorlardı. Türk dil ailesinde yer alan Çuvaş ve Yakut dilleri bu dönemden çok daha önce asıl Türk dilinden ayrılmışlardır. Ancak, o dönemlere ait yazılı kaynakları olmadığı için bu iki Türk dilinin tarihî gelişmesini takip edemiyoruz.

Türkolojide Uygurca olarak adlandırdığımız tarihi Türk lehçesi de aslında Kök Türkçenin devamıdır. Uygurca, ses bilgisi ve şekil bilgisi bakımından Kök Türkçeye göre pek fazla ayrılık göstermez. Uygurların kabul ettiği Maniheizm, Budizm gibi dinlerin terimleri Uygurcaya girmiş ve bu yüzden Kök Türkçeye göre söz varlığında farklılıklar ortaya çıkmıştır.

Uygur yazı dili en güzel örneklerini verirken Karahanlı devletinde yeni bir

Türk yazı dilinin kurulduğunu görüyoruz. Karahanlı Türkçesi veya Hakani Türkçesi diye adlandırdığımız bu tarihî lehçemiz de dil bilgisi özellikleri bakımından Kök Türkçeden, Uygurcadan ayrılamaz. Karahanlıların Müslüman olması sebebiyle İslâmiyetle ve İslâm kültürüyle ilgili bazı Arapça, Farsça sözler söz varlığına girmiştir. Bunun dışında önemli bir farklılık yoktur. Hatta büyük Türk dilcisi Kâşgarlı Mahmut ünlü eseri *Divanü Lûgat-it Türk*'te kendi lehçesi Hakanî Türkçesini en güzel dil olarak adlandırırken Uygurların dilini Hakanî Türkçesine en yakın dil olarak belirtmektedir. Bu bilgilerden anladığımızı göre Hakanî yazı dili ile Uygur yazı dili birbirine ses ve şekil özellikleri bakımından benzemekte ancak söz varlığı sebebiyle birbirinden ayrılmaktadır. Kâşgarlı Mahmut, dönemindeki diğer Türk ağızları hakkında bilgiler de vermektedir. Demek ki, Karahanlı ve Uygur yazı dillerinin yanı sıra konuşma dili olarak da çeşitli ağızlar bulunmaktadır. Oğuzların, Kıpçakların, Arguların, Yağmaların, Tohsuların, Kırgızların ve diğer Türk soylu halkların konuşma dili belli özellikler taşımaktadır. Kâşgarlı Mahmut bu özellikleri *Divanü Lûgat-it Türk*'te ana hatlarıyla vermiştir. Hakanî Türkçesindeki bir sözü Oğuzların nasıl söylediği, Kıpçakların nasıl söylediği, Kırgızların nasıl söylediği tek tek belirtilmiştir. Şu halde o dönemde iki Türk yazı dili olmasına rağmen birkaç konuşma dili, ağız mevcuttu. Edebî dil olarak Uygurca veya Karahanlıca kullanılmakta, konuşma dili olarak da Türk halkları kendi ağızlarını kullanmaktaydı. Bu durum on üçüncü yüzyıla kadar devam etti. Bu yüzyıldan sonra başka sahalarda yeni Türk yazı dilleri ortaya çıkmaya başlamıştır. On üçüncü yüzyıla kadar hemen hemen aynı dil özelliklerine sahip bu yazı dillerinin ardından Anadolu'da sonradan Türkiye Türkçesi olarak adlandırılacak olan Oğuzca (Batı Oğuzca), Türkistanda ise Kıpçak, Harezmi, Çağatay yazı dilleri kullanılmaya başlandı. Çağatayca, zamanla Türkistan'da geniş bir alanda ortak edebî dil olma özelliğini kazandı. Bu yazı dilleri birbiriyle kıyaslandığında birtakım ayrılıklar görülmekteydi, ancak aradaki bağlar henüz kopmamıştı. Türk dilinin ve edebiyatının anıt eserleri sınır ve mekân tanımıyor, bir sahada yazılan eser dönemin şartlarına göre kısa sayılabilecek bir sürede hemen hemen bütün Türk illerine yayılıyordu. Fuzûlî'nin eserleri Bağdat'ta olduğu kadar Anadolu'da, Azerbaycan'da ve Türkistan'da okunuyor, Alî Şîr Nevâyî'nin eserleri de Türkistan'dan Azerbaycan'a oradan da Anadolu'ya, İstanbul'a ulaşıyordu. On beşinci, hatta on altıncı yüzyıldan sonra Batı Oğuzcası içerisinden zamanla ikinci bir yazı dili Azerbaycan Türkçesi gelişme-

ğe başladı. On sekizinci yüzyılda ise Doğu Oğuzcası, Türkmen yazı dili olarak gelişti. On dokuzuncu yüzyıl başlarında Türkistan'da geç dönem Çağataycası, daha Batıda Türkmençe, Kafkasya'da Azerbaycan Türkçesi ve Anadolu'da Türkiye Türkçesi yazı dilleri olarak varlığını koruyordu. Diğer Türk halklarının konuşma dili ve sözlü edebiyatı ise her zaman varlığını korumaktaydı. Kazaklar, Kırgızlar, ana dillerinde Türk dünyası sözlü edebiyatının en zengin eserlerini yaşıyorlar, geliştiriyorlardı.

On dokuzuncu yüzyıl sonlarında misyoner İlminski, Türk halklarının her biri için ayrı bir alfabe hazırlayarak yazı dilleri kurma çalışmasına başladı. İlminski'nin amacı Çarlık Rusyasındaki Türk halklarını önce Ortodokslaştırmak, sonra da Slavlaştırmaktı. İlminski'nin bu düşüncesi önce Çarlık yönetimince, sonra da Sovyetler Birliği yönetimince sürdürüldü. Dilin doğal gelişmesi dışında, dile çeşitli müdahaleler yapıldı. Doğal gelişmesi içerisinde bugün en fazla dokuz veya on Türk lehçesi olabilirdi. Zengin sözlü edebiyat geleneğine sahip olan Kazak ve Kırgız lehçeleri tek bir yazı dili hâline gelebilirdi. Türkistan'da ayrıca Özbek ve Uygur Türkçeleri; İdil-Ural ve Kırım bölgelerinde Tatarca, Anadolu'da Türkiye Türkçesi, Azerbaycan'da Azerbaycan Türkçesi, Türkmenistan'da Türkmençe, Sibirya'da Altayca veya Hakasça, yeni çağda Türk soylu halkların yazı dilleri olarak ortada olacaktı. Ancak, İlminski'nin ideolojisi Sovyetler Birliğinin politikasının da ana düşüncesini oluşturdu. Türk halklarının konuşma dilleri, yani ağızları, yazı dili haline getirilme çalışmaları sürdürüldü. Bölgeler arası en küçük ses ayrılıkları yazıya geçirildi. Ağızlar yazı dili oldu. Kazak Türkçesinin bir ağzı sayılabilecek Karakalpakça ayrı bir yazı dili hâline getirildi. Hakasçanın ağzı olan Şorca ayrı bir yazı dili haline getirildi. Dile politik ve ideolojik müdahaleler yapılmasaydı, Türk soylu halkların dilleri doğal gelişme içerisinde yol alırdı bugün yirmi değil yukarıda değindiğimiz gibi en fazla sekiz-dokuz Türk lehçesi olacaktı.

Bu lehçeler ortak bir alfabe kullansa ve birbirleriyle sıkı ilişkiler kursaydı bütün Türk dünyasında belki daha az Türk yazı dili kullanılacaktı. Ancak, dilin doğal gelişimine yapılan müdahaleler alfabelerin oluşturulması sırasında da kendisini gösterdi.

Yirminci yüzyılın başlarına gelindiğinde Türk soylu halkların büyük bir çoğunluğu Arap kaynaklı yazıyı kullanıyordu. Arapça için belki mükemmel olan

Arap yazısı Türkçe için ve bütün Türk soylu halkların dilleri için hiç de uygun bir yazı sistemi değildi. Arapçada ünlü sayısı son derece az iken, Türk lehçelerinde ünlü sayısı sekiz, dokuz, hatta on olabilmektedir. Yazının Türkçe için yetersizliği öteden beri tartışılıyordu. On dokuzuncu yüzyılda Arap alfabesinden kurtulup Lâtin alfabesine geçmek için birtakım girişimlerde bulunulmuştu. Lâtin yazısına geçen ilk Türk halkı Yakutlardır. 1917-1918 yıllarında Yakutların Lâtin kaynaklı yazıya geçtiklerini biliyoruz. 1926'da Bakû'de Birinci Türkoloji Kongresi yapıldı. Bu kongrede uzun tartışmalardan sonra Lâtin kaynaklı bir alfabe benimsendi ve buna *Birleştirilmiş Türk Elifbası* adı verildi. Bu alfabe aşamalı olarak Sovyetlerdeki Türk Cumhuriyetlerince kullanılmağa başlandı. 1928'de Atatürk, en büyük atılımlarından birini gerçekleştirerek Türkiye'de Lâtin alfabesine geçişi sağladı. 1930'ların başında neredeyse bütün Türk dünyası, aynı kaynaklı yazıyı kullanıyordu. Bu durum devam etseydi belki de Sovyetlerdeki Türk halklarının birbirleriyle anlaşması daha kolay olacaktı. Ancak, Stalin'in 1930'larda başlattığı kıyım sırasında Sovyetlerdeki Türk halklarının Lâtin yazısını kullanmalarına son verildi. Ne ilginçtir ki 1926 Bakû Türkoloji Kongresinde Lâtin alfabesini savunan bilim adamlarının çoğunun ölüm tarihi 1937'dir. Bunlar arasında Türk soylu halkların bilim adamlarının yanı sıra ünlü Türkolog Samoyloviç de vardı. Bu kıyım sırasında Türk halklarının artık Kiril yazısını kullanmalarına karar verildi. 1937'de başlayan Kiril yazısına geçiş uygulaması 1940'lı yılların başlarında tamamlandı.

Sovyetlerdeki bütün Türk halkları aynı Kiril alfabesini kullansalardı belki de bugünkü dağılımşlık yine olmayacak, Kazaklar, Kırgızlar, Özbekler, Türkmenler hatta Azerbaycanlılar birbirlerini anlayabileceklerdi. Bu da olmadı... Her cumhuriyette, oluşturulan her yazı dilinde farklı bir Kiril alfabesi uygulamaya sokuldu. Bilindiği gibi dünyadaki bütün dillerde sesler ortaktır. Dilleri birbirinden ayıran sesler değil, seslerin oluşturduğu anlamlı yapılardır. Seslerin yazıdaki karşılıkları olan harfler de farklı dillerde aynı sesleri gösterebilir. Türk lehçelerinde seslerin neredeyse yüzde doksan dokuzu ortak iken bu seslerin bir bölümü için farklı işaretler kullanıldı. /ö/, /ü/, /ı/, /i/, /c/, /j/, /_/_ gibi bazı sesler için alfabelerde farklı işaretler kullanıldı. Geçen zaman içerisinde Türk halklarının dilleri birbirinden uzaklaşmağa başladı.

Bilim ve öğretim dili olarak Rusçanın yaygınlaştırılması da Sovyetlerdeki Türk soylu halkların birbirlerinin dillerinde anlaşma sağlamalarını engelledi.

Bir Kazak ile Kırgız kendi ana dillerinde konuşsalar, anlaşma oranı yüksek olacak ve belki de bu iki komşu lehçe bu kadar birbirinden uzaklaşmayacaktı. *Sovyet halklarının kardeşlik dili Rusça, Sovyet dili Rusça* gibi uygulamalar, politikalar sayesinde Rusça, Sovyetler Birliğindeki Türk soylu halkların iletişim dili haline getirildi. Bir Özbek ile bir Kazak yan yana geldiğinde gayet rahat bir şekilde Rusça konuşarak anlaşılıyordu. Hatta aynı soydan gelenler bile kendi aralarında Rusça konuşmayı tercih ediyorlar. Birkaç cumhuriyet dışında hemen hemen bütün Sovyetler Birliğinde yükseköğretimde öğretim dilinin Rusça olması yeni kuşakların ana dilinden uzaklaşmasına yol açtığı gibi Türk soylu halkların birbirlerinin dillerini tanımlarını da engelledi. Böylece bugünkü tablo ortaya çıktı.

Bugün Türk soylu halklar arasında bir iletişim dili nasıl kurulabilir?

Öncelikle Türk lehçelerindeki ortak unsurlar üzerinde durulmalıdır. Bunlardan ilki Türk lehçelerinin ortak söz varlığıdır. Türk soylu halkların dilleri incelendiğinde sözlerin çoğunun ortak olduğu görülür. Türk halkları arasındaki ortak iletişim dili bu ortak söz varlığına dayalı olarak kurulacaktır. Sözlerin lehçelerde ses değişiklikleriyle kullanılması anlamın kavranmasını engel olmayacaktır. Sözlerde ne kadar büyük ses değişikliği olursa olsun hece sayısındaki eşitlik, vurgu ve sözün tınısı anlamı çıkarmayı engellememektedir. Sözlerin söz dizimi içerisindeki yeri de metin bağlamından anlamın çıkarılmasını kolaylaştırmaktadır.

Ana hatlarıyla söz varlığımıza baktığımızda bazı ses ayrılıkları dışında fiillerin neredeyse tamamının ortak olduğunu görürüz. Uzun tarihi boyunca dilimize yabancı dillerden ad, sıfat, zarf, edat türünden sözler girmiştir, ancak yabancı kökenli fiil dilimizde yok denecek kadar azdır. Bu nedenle her lehçedeki fiillerin anlamı kolayca kavranabilir. Zamirlerimizin hepsi aynıdır. Sadece birinci teklik kişi zamirinde /b/ ~ /m/ değişimi görülür. Birinci teklik kişi zamiri Türkiye Türkçesi ve Gagavuzca dışında men şeklindedir. Ancak, Türk dünyasının bütün bireyleri *men*'in ben anlamına geldiğini, *ben*'in de *men* anlamında kullanıldığını bilmektedir. Zamirlerin çekimlerinde farklılıklar vardır, ancak cümlenin bağlamından anlamı çıkarmak mümkündür.

Sayı adlarımız ortaktır. Bütün Türk halkları aynı sayı adlarını kullanmaktadır. Milyona kadar olan sayı adları da Türkçe kökenlidir. Milyon, milyar gibi sa-

yı adları yabancı kaynaklı olmakla birlikte bütün lehçelerde bu alıntı sözcükler kullanılmaktadır. Şu hâlde Türkçe kökenli olsun alıntı olsun bütün sayı adları ortaktır. Diğer sözcüklerde olduğu gibi sayı adlarında da lehçelere göre birtakım ses değişimleri vardır. Bunlar da metin bağlamından rahatlıkla anlaşılacak sözcüklere dir.

Ağız, burun, kulak, dil, diş, saç gibi organ adları Türkçe kökenlidir. Bazı lehçelerdeki ses değişimleri sözcüklerin anlaşılmasına engel değildir: *til ~ dil, tis ~ tiş ~ diş*.

Coğrafya adları bütün lehçelerde ortaktır. Bu sözcüklerde de birtakım ses değişiklikleri vardır, ancak bunlar anlaşmaya engel değildir. Biraz dikkat ve gayretle bu sözcüklerin anlamları çıkarılabilir: *dağ ~ tag ~ taw ~ too, gök ~ kök, ay, yıldız ~ jıldız ~ cıldız*.

Renk adlarımız ortaktır: *ak, kara, sarı, al, kızıl*... Bazıları lehçelerin genel ses özellikleri sebebiyle değişikliklere uğrar: *yeşil ~ jasil ~ caşıl*.

Soru sözcüklerimiz ortaktır: *Kim, ne* bütün lehçelerde kullanılmaktadır. *Kaç ~ kança ~ neçe* gibi sözcükler farklı da olsa alış veriş sırasında hangi anlamda kullanıldıkları kolaylıkla anlaşılmaktadır.¹

Türk halkları arasında ortak iletişim dilinin nasıl kurulacağı konusuna gelince... Bu da zamanla gerçekleşecektir. Ancak bunu zamana bırakıp beklemenin bir anlamı yoktur. Atatürk, bugünkü durumu daha 1933 yılında görmüş ve bir gün Sovyetler Birliğinin dağılacağını, Türk soylu halkların bağımsızlıklarına kavuşacaklarını, dili bir, inancı bir soydaşlarımızla şimdiden ilgilenmemiz gerektiğini meşhur konuşmasında söylemişti. Atatürk'ün dediği gibi o gün geldi. Ancak, ne yazık ki Atatürk'ün 1933'te gördüğü gerçeği biz daha önce göremedik ve bugüne hazırlanamadık. Türk halkları arasındaki dil köprüsünü kuramadık. Zararın neresinden dönülürse kârdır, diye bir atasözümüz var. Geç de olsa bir şeyler yapmanın zamanı gelmiştir.

Gaspıralı İsmail Bey, yaklaşık 120 yıl önce Türk dünyasında ortak bir iletişim dili olabileceğini *Tercüman* gazetesi ile göstermişti. O döneme göre bugün Türk lehçeleri arasındaki farklılıklar daha fazladır. Gaspıralı İsmail Beyin yaşa-

1. Bu konuda daha fazla örnek için bk. Ahmet B. Ercilasun, *Türk Dünyası Üzerine Makaleler-İncelemeler*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1993, s. 90-99.

dığı dönemde birkaç Türk yazı dili, bugün yirmiye ulaşmıştır. Ancak, günümüzün teknolojisi de büyük bir gelişme göstermiş, ülkeler arasındaki mesafeler yok denecek düzeye inmiştir. Radyo, televizyon, bilgisayar, internet, uydu haberleşmesi gibi bilimin sağladığı kolaylıklarla Türk dünyasında iletişim sağlamak artık çok daha kolay, hızlı, ucuz ve sonuç alıcıdır. İşte bu kolaylıklardan yararlanmak, bu teknolojiyi kullanmak gerekir. Yapılması gerekenler nelerdir, kısaca bunlara değineceğiz.

Yapılması gereken ilk iş bütün Türk soylu halkların ortak bir alfabeye geçmesidir. Bilgisayar ve iletişim teknolojileri Lâtin alfabesine dayalı olarak geliştiğine göre bütün Türk soylu halklar en kısa zamanda ortak bir Lâtin alfabesine geçişi sağlamalıdır. Bu alfabede Türk lehçelerindeki ortak sesler için ortak harfler kullanılmalıdır. Alfabe mümkün olduğu kadar pratik olmalıdır. İşaret kalabalığından kaçınılmalıdır. 1991 yılında Marmara Üniversitesinde yapılan toplantıda belirlenen 34 harfli ortak alfabeden her Türk Cumhuriyeti ve topluluğu kendisi için gerekli olan işaretleri alarak alfabesini oluşturmalıdır. Bu alfabedeki işaretlerden başka işaretler kullanılmamalıdır. Bu alfabenin bütün Türk halklarına öğretilmesi ve alfabenin kullanılması için dilcilere önemli görevler düşmektedir. Siyasi iktidarlara bu konu bilimsel olarak anlatılmalıdır.

Azerbaycan Cumhuriyetinde Lâtin kaynaklı alfabe 1 Ağustos 2001 tarihinden itibaren kullanılmaya başlandı. Azerbaycan'da Lâtin yazısına geçiş çalışmaları 1992'de başlamıştı ama zaman zaman sekteye uğrayan bu geçiş 18 Haziran 2001'de Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in 'devlet dilinin tekilleştirilmesi' hakkındaki kararı ile kesinlik kazandı. Türkmenistan'da ve Özbekistan'da da bu yolda kararlar alındığını ve uygulamanın aşamalı olarak yürütüldüğünü biliyoruz. Lâtin kaynaklı alfabenin bütün Türk dünyasında yaygınlaşmasıyla ortak iletişim dilinin kurulmasında önemli adımlar atılmış olacaktır.

Türk dünyasında ana dilde öğretim de üzerinde önemle durulması gereken bir başka konudur. Türk soylu halklar, ilkokuldan üniversiteye kadar öğretimlerini ana dillerinde yapmalıdır. Ana dilden başka bir dille öğretim yapılması dereceli olarak kaldırılmalı, her öğretim kademesinde aşamalı olarak ana diliyle öğretime geçilmelidir. Türkiye'de de yabancı dille öğretim uygulamasından vazgeçilmelidir.

Türk halklarının söz varlığı belirlenmelidir. Bugün her bir Türk lehçesi

40.000 ila 100.000 söz varlığına sahiptir. Bütün Türk lehçelerinin söz varlığını ortaya koyacak büyük bir karşılaştırmalı sözlük hazırlanmalıdır. Bir kavram için bir lehçede yabancı kaynaklı söz, diğer lehçelerde Türkçe kökenli söz kullanılıyorsa Türkçe kökenli söz o lehçeye de alınmalıdır. Böylece lehçelerin söz varlıkları da doğal kaynaktan zenginleşmiş olacaktır. Bu konuda Türk Dil Kurumunda yürütülmekte olan projeden söz etmek gerekiyor. Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü ve Grameri Projesinde çok sayıda uzman çalışıyor. Bu projede Türk lehçelerinin söz varlığı ortaya konulacaktır. Hazırlanacak bu sözlük, önemli bir boşluğu dolduracaktır. Bu projede Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri de hazırlanmaktadır.

Türk halkları birbirinin edebî eserlerini okumalı, okutmalıdır. Okul kitaplarında her Türk lehçesinden parçalar özgün şekilleriyle ve o lehçeye aktarılmış şekilleriyle yer almalıdır. Türk dünyası ortak edebiyatının kaynak eserleri destanlar, masallar, ninniler, atasözleri her cumhuriyette ayrı ayrı yayımlanmalıdır. Bu edebî eserlerin bütün Türk dünyasının ortak ürünleri olduğu bilinci yaygınlaştırılmalıdır. Türk dünyası şair ve yazarlarının eserleri diğer lehçelerde de yayımlanmalıdır. Bu eserler ortak Türk alfabesiyle yayımlanmalı, sayfanın bir tarafında özgün metin karşısında ise aktarması bulunmalıdır.

Türk cumhuriyetlerinin radyo ve televizyon yayınlarının Türk halkları tarafından izlenmesi sağlanmalıdır. Yayınlar Türk dili ile yapılmalıdır. Televizyonlarda Türk halklarının filmleri özgün şekilleriyle oynatılmalı, alt yazıda o ülkenin lehçesine aktarılmalıdır.

Türk lehçeleri için pratik günlük konuşma kitapları hazırlanmalıdır. Burada kullanılacak cümlelerde ortak kullanımlara ağırlık vermek gerekir. Bir lehçe için çok özel ifade yerine, her lehçede anlaşılacak genel kullanışlar tercih edilmelidir.

Kabilecilik, aşiretçilik gibi Türk dünyasını bölen düşüncelerden kaçınılmalıdır. Ağız özelliklerini yazı diline yansıtılmaktan uzak durulmalıdır. Mümkün oldukça bütün Türk lehçelerindeki ortak şekiller kullanılmalıdır.

Türk halkları birbirleriyle iletişimlerinde kendi dillerinden başka bir dili, iletişim dili olarak kullanmamalıdır. Halklar arasındaki iletişimde Rusça veya İngilizce gibi çeşitli yabancı dillerin kullanılması, ortak iletişim dilinin ve ortak yazı dilinin oluşmasını geciktirir; hatta engeller.

Türk halkları arasında iletişimi artıracak ve geliştirecek bir başka unsur ise internettir. İnternette Türk halklarının haberleşmesi için ortak alfabe uygulaması en kısa zamanda başlamalıdır. İnternette Türk halkları birbirleriyle ana dillerinde haberleşmeli ve internette kullanılacak ortak terimleri üretilmelidir. Türk Cumhuriyetlerinin Üniversitelerinin ve diğer kurumlarının internette açacağı sayfalar öncelikle ve mutlaka ana dille yazılmalıdır. Ana dildeki internet sayfalarının yabancı dillere de çevrilebilir. Türkiye’de başlatılan *İnternette Türkçeyi Yaygınlaştırılım* çalışmalarına Türk Cumhuriyetleri de katılmalıdır.

Türk halkları ortak iletişim dilinin oluşturulması için Sürekli Türk Dil Kurultayları yeniden canlandırılmalı, her yıl bir Cumhuriyette yapılmalıdır. Kurultaylarda ortak iletişim dilinin oluşma şartları ele alınmalı, gelişmeler izlenmelidir. Bu kurultaylarda zaman içerisinde ortaya çıkabilecek durumlarla ilgili olarak ortak çözüm yolları yürürlüğe konulmalıdır.

Yapılacak bu çalışmalarla ortak iletişim dilinin kurulması sağlanacak ve ortak iletişim dili ortak Türk yazı dilinin temelini oluşturacaktır. Böylece Gaspıralı İsmail Beyin ülküsü yüzyıllık gecikmeyle de olsa gerçekleşecektir. Gelecek, bize bu umudu vermektedir.